

**НИКОЛАЄЦЬ
Юрій Олексійович** —
доктор історичних наук,
професор, заступник директора
з наукової роботи Інституту
політичних і етнопонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса
НАН України

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРОТИДІЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Шановний пане президенте!

Шановні присутні!

Інформаційна війна — це комплекс заходів, спрямованих на здобуття інформаційної переваги над противником. На відміну від бойових дій, де головною метою є фізичне знищення ворога, в інформаційній війні основним полем бою стає свідомість людини, а зброєю — інформація. Тривалий час аудиторія, на яку поширювався вплив ЗМІ певної країни, обмежувалася її населенням. Сьогодні ж поле досяжності медіа істотно розширилося, що дозволяє масштабувати їхній вплив у світовому вимірі.

На початку XXI ст. інформаційне протистояння не лише вишло за межі «обслуговування» бойових дій, а й почало визначати їх перебіг, справляти потужний вплив на громадян ворожої держави. В умовах сучасної інформаційної війни спонукання громадян до якихось дій чи бездіяльності здійснюють обидві сторони. Противники намагаються підірвати здатність населення ворожої держави протистояти вторгненню, сформувавши у нього готовність прийняти певні умови угоди про завершення бойових дій. Найчастіше це намагаються нав'язати через переконання у невідворотності певних об'єктивних чинників, насамперед переваги однієї зі сторін. Увагу до суб'єктивних чинників привертають переважно в разі, коли результати чи перебіг війни хочуть пов'язати з успішними діями окремих політиків чи воєначальників.

Висвітлення подій війни великою мірою залежить від цілепокладання. І якщо події відбуваються не за озвученим сценарієм, маніпуляції в інфопросторі неминуче будуть пов'язані з визначенням цілей війни та її прийнятних наслідків. У разі конфліктів у вищому військово-політичному керівництві чи загострення відносин між владою та опозицією пошук винних у воєнних невдачах може супроводжуватися звинуваченнями в державній зраді. У цьому разі діяльність влади чи опозиції може стати джерелом деструктивних інформаційних впливів.

У сучасному світі розвиток медіа дозволяє розгорнути інформаційну війну задовго до початку бойових дій і не припиняти її тривалий час після їх завершення. Специфіка сучасної інформаційної війни дає змогу визначити лише орієнтовні її межі, що принципово відрізняє її від воєн із використанням зброї. Досить небезпечно сприймати інформаційну війну як «боротьбу» в інфопросторі. Найкраще її оцінювати як «протистояння», що не має чіткого обмеження в часі і не пов'язане виключно з початком бойових дій чи їх завершенням.

З огляду на це можна умовно виділити кілька періодів російсько-українського протистояння в інформаційному просторі після відновлення незалежності України.

У першій половині 1990-х років поширилися наративи про необхідність збереження тісних економічних і політичних відносин між РФ та Україною, ідеї щодо приєднання Криму до Росії та критика української законотворчості.

У другій половині 1990-х років РФ намагалася дискредитувати співробітництво України з НАТО, нав'язати думку про необхідність урахування зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних інтересів РФ, сформувати підґрунтя для сприйняття можливості використання російської армії поза межами РФ. При цьому впродовж 1990-х років Україна практично не чинила спротиву інформаційній експансії з боку Росії, що дозволило РФ сформувати в Україні потужний пул проросійських медіа.

У першій половині 2000-х років РФ почала поширювати наративи про «існування двох Україн» та «розкол України по Дніпру». В часи Помаранчевої революції вони перетворилися на політтехнологічну схему, яку Партія регіонів використала для мобілізації власного електорату в протиборстві з «помаранчевим» табором. Штучне розмежування на основі ставлення громадян до певних історичних подій чи постатей, а також до зовнішньополітичного курсу держави було використано як засіб дестабілізації суспільства. Не виключено, що в такий спосіб РФ намагалася компенсувати втрату в Україні впливу комуністів. В. Путін двічі відвідав Україну перед президентськими

виборами, демонструючи підтримку В. Януковича, а контрольовані державою російські медіа розгорнули інтенсивну кампанію проти В. Ющенка. Можливість подібних дій, напевне, можна пояснити нечіткою позицією великих фінансово-промислових груп України, які прагнули отримувати дивіденди як від співробітництва з РФ, так і від економічних зв'язків із західними країнами. У зовнішньополітичній сфері домінувала багатовекторність, наслідки якої Україна відчуває й дотепер. Відсутність довгострокової стратегії розвитку держави негативно позначилася на формуванні національно-громадянської ідентичності.

У цей час посилюється російська інформаційна підтримка сепаратистських рухів на території України, РФ почала апробувати засоби інформаційної війни для забезпечення прихильності частини українських правоохоронців та працівників судових органів.

У другій половині 2000-х років РФ розгортає доволі успішну масштабну інформаційну кампанію з дискредитації європейської та євроатлантичної інтеграції України, починає просувати ідею «донбаської ідентичності» з акцентом на пріоритетності регіональних інтересів для жителів Донбасу. Силами регіональних еліт на Донбасі проукраїнську громадянську позицію було оголошено «деструктивною», «фашистською», а на її носіїв вшанували ганебні ярлики. Політику В. Ющенка намагалися подавати як спроби «фашизації Донбасу» з критикою вшанування ОУН і УПА. Однак якщо медіа Донбасу більше акцентували на формуванні регіональної ідентичності, деякі провідні видання Криму відверто закликали приєднати півострів до РФ. І це відбувалося за відсутності адекватної реакції владних структур, судових та правоохоронних органів України.

У 2008 р. В. Ющенко назвав інформаційну експансію іноземних держав найбільшою загрозою національній безпеці України, зазначивши, що в інформаційному просторі України проводяться інформаційно-психологічні кампанії, предметом яких є насамперед «теми національної єдності, територіальної цілісності, мови, релігії, культури, європейської та євроат-

лантичної інтеграції». Водночас В. Ющенко намагався повернути увагу суспільства до того, наскільки складним і суперечливим був шлях становлення Української державності. Однією з основ державного будівництва в Україні стала ідея про те, що українці — європейський народ, єдині спадкоємці історії Русі, а російський народ сформувався значно пізніше внаслідок змішування слов'ян з удро-фінськими й тюркськими племенами. Приєднання України до Московщини призвело до втрати державності, колоніального пригнічення, обмежень уживання української мови та придушення культури. Ініціативи президента змушували українське суспільство уважніше подивитися на власну історію, відповідаючи на питання «Хто ми такі?» і «Ким ми хочемо бути?». Історична політика В. Ющенка багато в чому сприяла формуванню переконання у відмінності історичних шляхів України і Росії, доносила до широкого загалу інформацію про боротьбу українців з Московією та намагання протистояти радянзації. Акцент було зроблено на висвітленні боротьби за незалежність України в різні історичні періоди, аналізі відносин України і Росії в історичній ретроспективі, визначенні причин голодоморів та політичних репресій в Україні. Значну увагу приділяли протистоянню на українських землях у контексті подій Другої світової війни з глорифікацією боротьби УПА. Водночас В. Ющенко неодноразово виступав за примирення між колишніми воїнами Червоної армії та УПА, мотивуючи це необхідністю об'єднання громадян для розбудови потужної держави. Проте налагодити виважений цивілізований діалог у суспільстві, здатний подолати гострі кути історичної пам'яті, не вдавалося. Проросійські медіа критикували В. Ющенка за «нав'язування ідеалів Західної України» і «фашистських стереотипів». У цей час яскраво проявилася вразливість демократичного суспільства до таргетованих інформаційно-психологічних спецоперацій, відбувалося розгортання потужної мережі медіа, які працювали переважно в інтересах РФ.

У 2010—2013 рр. під час президентства В. Януковича за ініціативою РФ було зробле-

но акцент на конструюванні ідентичності «російськомовного населення». Заполітизований штучний поділ українського соціуму на російсько- та українськомовних громадян поєднувався з нав'язуванням думки про необхідність зовнішнього «захисту російськомовного населення України». Незважаючи на запевнення В. Януковича в необхідності формування єдиного культурного простору, у східних та південних областях набирала обертів кампанія з дискредитації української державності та звинувачення В. Ющенка у «відродженні фашизму». Українсько-російське прикордоння цілеспрямовано перетворювали на один із напрямів експансії РФ, активно розігруючи карту «донецької ідентичності». «Мовне питання» та нав'язування уявлень про «споконвічно російський Донбас» стали одними із засобів дестабілізації обстановки на теренах України. 3 листопада 2011 р. Верховна Рада знизила квоту українського контенту в ефірі теле- і радіокомпаній з 50 до 25 %, а у 2012 р. взагалі її скасувала, що засвідчило згортання українізації медіапростору, яке почалося за президентства В. Ющенка.

В інформаційній війні проти України Росія вдало маніпулювала використанням концепції плюралізму думок. Під прикриттям права на відстоювання власної думки або під маскою організації діалогу поширювалося твердження про «необхідність почути Донбас», суть якого зводилася або до нав'язування Україні федерального устрою, або до обґрунтування надання регіону «особливого статусу». З цими тезами часто виступав лідер громадського руху «Український вибір» В. Медведчук, який претендував на лідерство серед проросійських сил в Україні.

У 2013 р. риторика російських та проросійських медіа радикалізувалася, формуючи підґрунтя для спроби розколотися Україну. І саме тоді начальник Генштабу РФ В. Герасимов підкреслив, що у ХХІ ст. простежується тенденція стирання відмінностей між війною і миром, а невійськові методи домінують над традиційною збройною силою. На цьому тлі Росія не шкодувала зусиль для поглиблення «українських поділів», загострення суперечностей,

дестабілізації ситуації, формування переконань, що росіяни та українці — «один народ». Будучи впевненим у підтримці проросійськи налаштованого населення України, у 2014 р. російське керівництво наважилося на анексію Криму та реалізацію проекту «русская весна», що й поклало початок сучасній російсько-українській війні.

У межах російсько-української війни можна виділити періоди локального (2014—2021 рр.) та повномасштабного збройного протистояння (2022 — дотепер).

Анексія Криму та реалізація проекту «русская весна» стали успішними прикладами використання результатів тривалої інформаційної війни, коли впродовж порівняно короткого часу силами спецпідрозділів, місцевих сепаратистів та за підтримки чи пасивності місцевих жителів вдалося досягти втрати контролю Києва над певними територіями країни. Спецоперація з окупації Криму передбачала організацію антиукраїнських мітингів під сепаратистськими гаслами, в яких роль «обурених кримчан» грали спеціально завезені громадяни РФ з числа спортсменів, працівників охоронних фірм, колишніх військовослужбовців, які провокували конфлікти і всіляко намагалися дестабілізувати ситуацію.

Деструктивна інформаційна складова була спрямована на формування переконання, що Росія діє на «споконвічно російських територіях», жителі яких розмовляють російською мовою, лояльні до РФ і тому потребують «захисту» від «української хунти». Стверджувалося, що населення Криму радо вітало «звільнення від української окупації», яка начебто тривала з 1954 р. Засобами інформаційної війни вдалося забезпечити відсутність спротиву більшості населення Криму, участь частини кримчан у проросійських мітингах, блокуванні українських військових підрозділів та сприянні розгортанню російської армії в Криму.

Успіх у Криму за відсутності адекватної реакції вищого керівництва України розв'язав РФ руки для втілення проекту «русская весна», який передбачав організацію на Півдні та Сході України проросійських мітингів за надання

російській мові статусу другої державної, федералізацію України, «захист» інтересів регіонів. Хоча частина таких виступів відбулася під сепаратистськими гаслами, Росія спочатку утримувалася від відкритого введення підрозділів своїх збройних сил на територію материкової України, намагаючись представити події виключно як внутрішньоукраїнські. Поширювали тези, що населення Півдня та Сходу України начебто об'єднане спільністю економічних інтересів, використанням російської мови та негативним ставленням до діяльності «українських націоналістів». Економічні інтереси цих регіонів обґрунтовували виходячи з орієнтації промислової бази на зв'язки з РФ, яка ще з часів СРСР була основним споживачем продукції місцевих підприємств. Проголошення незалежності України подавали як основну причину руйнування виробничих зв'язків між Україною та Росією.

Російські пропагандисти характеризували економічний розвиток України як послідовне формування олігархії, яка нехтує інтересами пересічних громадян і не зацікавлена в процвітанні держави. Владу в Києві представляли як уособлення українського олігархату, а владу в регіонах, навпаки, як захисника інтересів місцевих трудящих. З цієї позиції підкреслювали, що «зацикленість офіційного Києва на єдності і соборності» не є продуктивною. Крім того, постачання енергоносіїв з РФ подавали як основу для збереження промислового потенціалу України. Росію ж представляли як країну, де олігархи майже не впливають на політику держави, великий капітал начебто не в змозі розкратити національне багатство, а населення має високий рівень соціального забезпечення.

Донбас російська пропаганда виділяла особливо, позиціонуючи його як територію, яку Україна «окупувала». Економічну самостійність регіону зображували як спосіб вирішення проблем населення, яке начебто потерпає від утисків «київської хунти». Економічна складова деструктивного інформаційного впливу мала стати фундаментом для формування політичної складової, яка спочатку передбачала вимогу федералізації, а пізніше — право на за-

снування окремого державного утворення і, зрештою, можливість входження до складу РФ. Політична складова ґрунтувалася на твердженні, що української нації не існує і ніколи не існувало, натомість є малоросійський народ як частина великого російського народу, а Україна як держава постала виключно зусиллями радянського керівництва. У квітні 2014 р. В. Путін окреслив межі так званої Новоросії, проголосивши прагнення забезпечити «законні права росіян і російськомовних громадян» цього регіону. Він наголосив, що Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса в царські часи не входили до складу України, а були передані їй у 1920-х роках. Після цієї заяви В. Путіна в російських медіа Південь і Схід України стали фігурувати переважно як «Новоросія». З 2014 р. інформаційна війна РФ мала на меті не лише виправдання агресії проти України. Російські пропагандисти певний час робили наголос на «фашизації» України, а коли стало зрозуміло, що це не дає бажаного ефекту, зосередили увагу на формуванні переконання, що до влади в Україні прийшли «неонацисти».

Утворення терористичних організацій ДНР/ЛНР супроводжувалося розвитком відповідних медіаресурсів, що постали як один із засобів реалізації проекту «Новоросія». Політична складова деструктивного впливу включала також спроби формування позитивного уявлення про Донецько-Криворізьку Радянську Республіку (ДКРР) як народне державне утворення, яке захищало інтереси населення регіону всупереч прагненням «київської влади» позбавити його права на вільний розвиток.

Військова деструктивна складова інформаційного впливу полягала в оприлюдненні звернення В. Януковича до В. Путіна від 1 березня 2014 р., де стверджувалося, що «Україна опинилася на порозі громадянської війни», «життя та безпека людей, особливо на південному сході та в Криму, під загрозою», а «під тиском західних країн здійснюється відкритий терор та насильство». Звернення містило прохання до В. Путіна «використати збройні сили РФ для відновлення законності і правопорядку та захисту населення України». На мітингах у де-

яких містах Донбасу лунали заклики відкрити східний фронт для охорони рубежів регіону «від бандерівської нечисті і фашистської чуми», а від місцевої влади вимагали видати населенню зброю. Стверджувалося, що «Схід і Південь України прагнуть відстояти свою ідентичність і право будувати своє життя за власними законами», в надії на підтримку Росії віталися дії російської армії в Криму і засуджувалося оголошення Україною мобілізації. Крим називали «блокпостом, виставленим проти українського радикалізму». Наголошували на встановленні в Україні «націонал-фашистської диктатури», повалити яку можна лише об'єднавши зусилля регіонів. У контексті дій уряду РФ з дестабілізації обстановки в Україні Патріарх Московський і всієї Русі Кирило назвав «русскій мір» «великою російською цивілізацією», яку «недоброзичливці 400 з гаком років намагалися розколоти і розділити».

Проте ідея створення міфічної Новоросії не знайшла у громадян України потрібного агресору відгуку. Мабуть, найвагомішим чинником протидії деструктивним інформаційним впливам була відсутність «розколу» між східно- і західноукраїнським населенням. Більшість громадян України високо цінували державну незалежність, демократичний контроль рішень влади, свободу слова, підприємницьку ініціативу, індивідуальну самостійність, рівні можливості для всіх, національно-культурне відродження. Помітно менше пишалися статусом громадянина України (переважно через некритичне сприйняття російських наративів) жителі Криму та частини Донбасу, що й відобразилося в результатах «русской весни». Ставка РФ на руйнування української громадянської ідентичності засобами інформаційної війни, діями спецпідрозділів та місцевих сепаратистів не спрацювала. Розрахунок на протестний потенціал російськомовного населення не виправдав себе. Ставало зрозуміло, що уряд України має досить великі шанси відновити контроль над усією територією Донбасу, і тоді Росія використала підрозділи регулярної армії. Розв'язування війни було потрібне РФ, щоб втягнути українців у боротьбу по різні боки ба-

рикад, а в інформаційному протистоянні було акцентовано на війні «Києва проти Донбасу».

Не маючи тоді розгорнутих сил для повномасштабного воєнного вторгнення в Україну, Росія намагалася максимально використати проросійськи налаштованих українських громадян. Було проведено низку спеціальних інформаційно-психологічних операцій з метою укомплектувати підрозділи, що протистояли ЗСУ, максимальною кількістю місцевих жителів, сформувавши у них стійке переконання, що ініціатором розгортання бойових дій є Україна. У 2014 р. Росія зберігала впевненість, що досягти стратегічної мети — ліквідації Української державності можна шляхом локального воєнного вторгнення, яке намагалася представити як громадянську війну. Такий підхід дозволяв РФ мінімізувати репутаційні ризики на міжнародній арені, зокрема через нав'язування думки, що РФ не є стороною протистояння.

У результаті російських деструктивних інформаційних впливів жителі «народних республік» вірили в перспективи економічного співробітництва з РФ, не беручи до уваги того, що ці утворення не визнано світовим співтовариством. В уяві багатьох жителів Донецької та Луганської областей образ Росії асоціювався з потужною країною, темпи економічного розвитку якої значно перевищують українські, а отже, вони бачили в ній перспективи відчутного підвищення свого добробуту та розширення можливостей для заробітку.

Однак і значна кількість громадян України тривалий час не усвідомлювали, що почалася російсько-українська війна, і вважали, що конфлікт можна розв'язати шляхом перемовин. В Україні продовжували діяти відверто проросійські політики та медіа. «Розмивання» уявлень про російсько-українську війну у 2014—2021 рр. посилювалося поширенням у медіа політичних дискусій, покликаних представити різні точки зору на характер і причини протистояння, залишаючи в тіні питання, чи могли б сепаратисти розгорнути бойові дії без участі РФ. У дебатах на телебаченні лунали думки, що якби не опір з боку України, то не було б і бойових дій, або що така ситуація стала ре-

зультатом невміння українського керівництва домовлятися з РФ.

Ставка на те, що забезпечити протидію поширенню сепаратизму можна шляхом діалогу, дорого коштувала Україні. Проросійські медіа успішно нав'язували думку, що ініціатором бойових дій стало вище українське керівництво, яке, перебуваючи під впливом Заходу, розпочало війну проти власного народу. За допомогою замовних опитувань російська сторона отримувала інформацію про настрої та вподобання громадян України, а далі, вміло маніпулюючи фактами, формувала громадську думку. Через вплив інфлюенсерів проросійські медіа забезпечували поширення вигідних для РФ переконань. Офіційна позиція Росії ґрунтувалася на тому, що вона готова підтримати ДНР/ЛНР у боротьбі за свої права, оскільки повинна стати на захист інтересів росіян. В інформаційний простір вкидалися різні прогнози розвитку подій: від повернення «республік» під контроль України до включення «Новоросії» до складу РФ за кримським сценарієм, що начебто відповідало прагненням «народу Донбасу». Водночас населення ДНР/ЛНР активно готували до максимального використання ресурсів регіону для воєнних потреб, наголошуючи на необхідності розширення кордонів «республік» принаймні на всю територію Донецької та Луганської областей, «тимчасово окупованих Україною».

На відміну від РФ, яка намагалася максимально опанувати інформаційний простір тимчасово окупованих територій, Україна докладала мало зусиль для протидії ворожим деструктивним впливам. Навіть в умовах війни внутрішньополітична боротьба та маніпуляції навколо зовнішньополітичної орієнтації держави виявилися більш пріоритетними. В Україні існував тренд переконаності в тому, що проблеми можна вирішити з допомогою інших держав, але це лише роз'єднувало громадян за вектором зовнішньополітичної орієнтації. Боротьба між олігархічними кланами за сфери економічного впливу супроводжувалася поширенням корупції серед топчиновників, заґраваннями з РФ, що свідчило про нерозумін-

ня головної цілі війни Росії проти України — знищення Української державності. У руслі нарративів російської пропаганди досить часто діяли й провідні українські медіа, які віддавали перевагу неконструктивній критиці політичних опонентів, робили акцент на діяльності українських олігархів, проблемах в економіці, корупції, кримінальних злочинах, політичних скандалах, що закріплювало у громадян відчуття, що країна рухається в неправильному напрямі. Саме це й ставила собі за мету російська пропаганда, ототожнюючи Україну з *failed state*. Дискредитація образу України стала основою для відвернення уваги від проблеми окупації частини її території.

Водночас не можна сказати, що українська влада взагалі не усвідомлювала потенційної загрози деструктивних впливів в інформаційному просторі. У 2014 р. було зроблено перші кроки для послаблення впливу російських медіа — заборонено діяльність низки російських телеканалів, створено Міністерство інформаційної політики України. У 2017 р. за рішенням РНБО заблокували російські соцмережі «ВКонтакте» і «Однокласники», пошукову систему yandex.ru та поштовий сервіс mail.ru. Проте ці дії дали лише частковий ефект.

Під час президентської виборчої кампанії 2019 р. успішне використання для агітації соцмереж та месенджерів стало важливим кроком на шляху перетворення їх на основне джерело політичних новин в Україні. Саме із соцмережами громадяни почали асоціювати можливість вільного одержання незаангажованої інформації. Прагнення отримати альтернативну точку зору було зумовлене переконанням, що українські медіа перебувають під повним контролем олігархів і, відповідно, транслюють лише вигідні їм меседжі. Хоча і з великим запізненням, але в 2021 р. в Україні з'явилася політична воля припинити діяльність телеканалів, що поширювали переважно антиукраїнський контент. Це відбулося на тлі погіршення відносин із РФ, деякі політики якої дозволяли собі відверті образи на адресу президента В. Зеленського і піддавали сумніву легітимність його перебування при владі. Попри звинувачення у недо-

триманні свободи слова, такі дії української влади сприяли скороченню трансляції проросійських нарративів у медіапросторі України. У березні 2021 р. було створено новий робочий орган РНБО — Центр протидії дезінформації, який мав проводити моніторинг подій і явищ в інформаційному просторі України, аналізувати стан інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі. Однак орієнтація Центру переважно на відбиття ворожих інформаційних атак мала б поступитися діям «на випередження». Таке твердження зумовлене тим, що в інформаційній війні «робота другим номером», коли ворог має ініціативу в інформаційному полі, не є ефективною. Крім того, роботу Центру сприймали як віддзеркалення офіційної позиції керівництва держави. Значно більш ефективною виявилася діяльність успішних блогерів зі спростування ворожих нарративів про Україну. Їхнє поле досяжності було набагато ширшим, ніж у Центру, а особиста популярність, доступність та інформативність викладення матеріалу забезпечували набагато кращі результати. До інформаційного протистояння РФ у соцмережах долучилося багато українських громадян, відстоюючи право Української держави на існування та створюючи зрозумілий і комфортний для патріотів держави інформаційний простір. Саме завдяки громадянському суспільству поступово сформувався потужний українськоцентричний дискурс про витoki та перебіг російсько-української війни.

Помилкою державної інформаційної політики 2014—2021 рр. було те, що не вдалося забезпечити єдність українських громадян щодо сприйняття ними протистояння РФ як екзистенційного для України. У медіа нерідко йшлося про «конфлікт», «кризу» або «події на Донбасі» з нав'язуванням думки про регіональний характер протистояння. На ефірі телеканалів запрошували представників проросійських політичних сил, нівелюючи тим самим сприйняття їхньої діяльності як відверто ворожої і транслюючи думку, що така діяльність є лише елементом політичної боротьби в рамках демократії.

Початок повномасштабного воєнного вторгнення РФ актуалізував необхідність істотного посилення протидії ворогу в інформаційній війні. Війна потребує складних рішень, і держава змушена балансувати між доцільністю і справедливістю, але будь-яке рішення можна повноцінно реалізувати лише тоді, коли громадяни довіряють владі. Тому надзвичайно важливим стало збереження високого рівня довіри до неї з боку громадян.

У такій ситуації пріоритетом стала реалізація єдиної інформаційної політики, зокрема через трансляцію цілодобового телемарафону. На початку повномасштабного вторгнення передача повідомлень у форматі телемарафону стала важливим засобом уникнення паніки в країні, підтримання морального духу, формування віри в спроможність відбити удар агресора, сподівань на допомогу країн, які засудили дії РФ. Навіть сам факт, що, увімкнувши телевізор у будь-який час доби, українці мали доступ до ефіру, сприяв усвідомленню, що країна стоїть і продовжує боротьбу. Водночас цілодобовий характер трансляції потребував відповідного обсягу контенту, який не завжди виявлявся якісним. До ефіру часто запрошували некваліфікованих, але впізнаваних «експертів» та «аналітиків», які хоч і позиціонували себе «знавцями з усіх проблемних питань», але їхня інтерпретація здебільшого не відповідала дійсності. За словами колишнього міністра культури та інформаційної політики О. Ткаченка, вже наприкінці березня 2022 р. рейтинг телемарафону тримався на рівні 13—15 %.

У сучасних умовах повноцінно реалізувати централізований варіант інформаційної політики стає дедалі складніше, а під час війни запит громадян на індивідуалізацію контенту тільки зростає. З перших днів російської «спеціальної воєнної операції» стало помітно, що необхідну швидкість передачі повідомлень, пошук потрібної інформації та зворотний зв'язок забезпечують передусім соціальні мережі. Ні загальнонаціональне телебачення, ні місцеві теле- і радіостанції не могли оперативно повідомити споживачам інформацію, якої ті потребували. Йдеться, наприклад, про

можливі шляхи евакуації, які в конкретний час не прострілюються ворогом, наявність пального на тій чи іншій автозаправній станції, можливість знайти тимчасове житло у певному населеному пункті, особливості перетину кордону для біженців тощо. Соцмережі стали основним засобом інформаційного забезпечення для абсолютної більшості волонтерів та цільових груп, учасники, яких були об'єднані тими чи іншими потребами воєнного часу. У соцмережах можна обирати між аудіо-, відео-контентом і текстовими повідомленнями, що в умовах зниження швидкості передачі даних у деяких місцевостях було вагомим критерієм вибору джерел інформації. Найбільш зручним засобом спілкування виявився телеграм. Більшість місцевих владних органів обрали цей месенджер для передачі потрібної інформації та забезпечення надійного зворотного зв'язку. Згодом і центральні органи державної влади створили свої телеграм-канали, а значна частина держслужбовців використовували телеграм для робочого спілкування. Через телеграм було налагоджено систему інформування населення про повітряні тривоги, розміщення укриттів, пунктів допомоги, час роботи об'єктів соціальної інфраструктури тощо.

Надалі ставало все більш помітно, що окремі телеграм-канали почали надавати інформацію, доступ до якої не могли мати пересічні громадяни. Йдеться, зокрема, про маршрути польоту ворожих ракет і дронів, перспективи ухвалення певних урядових рішень тощо. Такий контент з великою ймовірністю дозволяв позиціонувати ці канали як провладні, і часто найсвіжішу інформацію від влади отримували саме вони, а не телевізійники. Поступово наближені до влади канали було використано для моніторингу суспільних настроїв, визначення тих чи інших уподобань громадян тощо.

Однак дуже скоро виявилось, що певна частина повідомлень у телеграм-каналах є фейковими, зумовленими бажанням їх авторів набути популярності, заробити гроші або самоствердитися. У кращому разі таку інформацію потім спростовували, але траплялося це не завжди. Надмірна увага влади до поши-

рення інформації через кілька наближених до неї телеграм-каналів і телемарафон спричинила зниження якості інформації, дедалі більша частина якої ґрунтувалася не на фактах, а на припущеннях, що призводило, з одного боку, до зниження довіри до джерел контенту, а з іншого — до поляризації суджень громадян.

Представники СБУ та Генштабу ЗСУ неодноразово зазначали, що телеграм активно використовують російські спецслужби для здійснення кібератак, фішингу, поширення шкідливого програмного забезпечення, визначення геолокації користувачів, коригування ракетних та дронівих ударів тощо. Восени 2024 р., наводячи дані щодо наявності у російських спецслужб доступу до особистого листування в телеграмі, тодішній очільник ГУР МО К. Буданов підкреслив, що, повністю підтримуючи свободу слова, змушений констатувати загрозу національній безпеці, пов'язану з використанням цього месенджера. На тлі критики державної інформаційної політики з асиметричним поширенням повідомлень через телеграм-канали було ухвалено рішення про заборону користування цим месенджером для працівників державних установ. Однак ці дії дали лише обмежений ефект, оскільки не вплинули на використання телеграму як основного джерела новин у країні. У жовтні 2024 р. через цей месенджер було здійснено спробу зламати програмне забезпечення електронного реєстру призовників України «Резерв+».

В умовах повномасштабного воєнного вторгнення звичним явищем в Україні стали маніпуляції щодо термінів завершення активних бойових дій та війни в цілому, спотворення відомостей про характер та масштаби підтримки України зарубіжними партнерами. Для частини українських медіа стало нормою посилається на одне анонімне джерело інформації, а не верифікувати її в кількох джерелах. Проблемою стало й те, що через необхідність оперативного подання інформації навіть якісні медіа часто втрачають редакційний контроль над тим, що вони поширюють.

У публічну площину було винесено питання про доцільність критики влади під час війни.

Намагання влади обмежити критичні зауваження на її адресу втілилися в спробу нав'язати думку, що критику можна відкласти на повоєнний час, а зараз важливо максимально об'єднати зусилля громадян для відсічі ворогу. Переважна більшість українців усвідомила важливість саме конструктивної критики, однак на тлі провалу анонсованого на 2023 р. українського контрнаступу масштаби критичних зауважень поступово зростали. Критику викликали й абсолютно протилежні за змістом заяви можновладців різного рівня, їхні неузгоджені між собою обіцянки. Ставало помітним прагнення через «експертів» та «політологів» промоніторити суспільну думку з тих чи інших питань, зокрема щодо прийнятних для суспільства умов завершення / припинення бойових дій.

У таких умовах важливим засобом підвищення якості інформації є залучення громадянського суспільства до розширення її «часового горизонту», оскільки сьогодні відбувається протилежний процес — будь-які події перебувають у полі зору медіа дуже короткий проміжок часу, а аналіз із високим рівнем наукової абстракції поступається обмеженим оглядам нещодавніх подій. Прогнози, які передбачали розпад РФ після одного-двох років ведення активних бойових дій, не справдилися. Підтримка Росії з боку її міжнародних партнерів та недовірливість частини санкційного пакету дозволили агресору продовжувати війну і нарощувати воєнні витрати.

Отже, після завершення / припинення бойових дій РФ нікуди не подінеться, її тиск на інформаційне поле України збережеться. У разі «замороження» війни, якщо РФ вдасться окупувати українські землі на досить тривалий час, її інформаційна політика не лише повною мірою реалізується на цих територіях, а й буде вагомою загрозою збереженню і розвитку демократичного інформаційного поля України. Протиставити цьому можна суспільну консолідацію навколо ідеї, що успіхом у війні проти РФ є насамперед збереження Української державності та подальший демократичний розвиток країни. Найважливішим кодом інформаційного поля України була і є українська мова.

Держава має докласти значних зусиль для посилення українськомовного сегменту з акцентом на «м'яку силу» та заохочення.

Оскільки система цінностей є важливою складовою, що визначає зміст інформаційного поля, РФ і надалі не полишить спроб вплинути на ціннісні орієнтири громадян України, продовжуватиме просувати наративи про «необхідність захисту російської мови», нездатність військово-політичного керівництва країни ухвалювати адекватні рішення тощо. Російські політтехнологи намагатимуться поширювати інформацію під потреби її споживачів на українських теренах, використовувати «ефект підштовхування» до тих чи інших хибних висновків, просувати ірраціональну мотивацію, протиставляючи інтереси одних громадян іншим, граючи на емоціях, роздмухуючи бажання помсти тощо. Тому підвищення якості інформації в інформаційному полі України вимагатиме злагоджених дій громадянського суспільства і держави. Будь-які маніпуляції з інформацією задля перемоги у виборчих перегонках створюватимуть додатковий простір для ворожих інформаційних спецоперацій. Крім того, слід мати на увазі, що деструктивний вплив на індивідуальні інформаційні поля українців неминуче призведе до спотворення загального інформаційного поля держави, зростання вразливості громадян до тиску з боку чужих інформаційних полів, формування недовіри до влади.

Для підвищення якості інформації необхідне чітке позиціонування політичних програм усіх партій, відкриття можливостей для опозиції повноцінно представляти власне бачення

розвитку країни. Продовження тиску на опозиційні телеканали та створення перешкод для їх виходу в ефір може призвести до поляризації поглядів влади і опозиції, яка спричинить деструктивну критику одне одного і не сприятиме збереженню єдності громадян і їх спрямованості на розбудову демократичної держави.

Важливим аспектом формування демократичного інформаційного поля має стати посилення впливу місцевих ЗМІ, особливо зважаючи на продовження політики децентралізації. У такому разі поле досяжності місцевих каналів поширення інформації визначатиметься інтересами й потребами жителів певних регіонів, усвідомленням ними спільних потреб та пошуком шляхів вирішення проблем. Місцеві телеканали можуть також стати майданчиками для обговорення проблем, які випадають з поля зору центральної влади, але важливі для мешканців громад, оскільки в повоєнний період потрібно буде вирішувати безліч актуальних питань, пов'язаних з екологічною доцільністю, зміненням поселенської структури, проведенням розмінування, релокацією виробництв тощо. Влада ж має посилити увагу до поширення офіційної верифікованої інформації, щоб не доводилося її спростовувати наступного дня. Необхідно також підвищити професійний рівень експертних обговорень, які мають зосереджуватися на предметних дискусіях щодо актуальних проблем державного будівництва, що дозволить зменшити заповненість інформаційного поля маніпулятивною інформацією та протидіятиме створенню фейкових «точок напруги» в суспільстві.

Дякую за увагу!

Yurii O. Nikolaiets

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1986-9956>

RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: OPPOSITION IN THE INFORMATION SPACE

Speech at the session of the General Meeting of the National Academy of Sciences of Ukraine, April 23, 2026

Cite this article: Nikolaiets Yu.O. Russian-Ukrainian war: opposition in the information space (speech at the session of the General Meeting of the National Academy of Sciences of Ukraine, April 23, 2026). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2026. (5): 79—88. <https://doi.org/10.15407/visn2026.05.079>